

5. Жилин П. А. Отечественная война 1812 г. / П. А. Жилин. – М., 1988.
6. Жилин П. Бородинское сражение / П. А. Жилин, А. Ярославцев. – М., 1952.
7. Кротов П. А. Битва при Полтаве. К 300-летней годовщине / П. А. Кротов. – СПб., 2009.
8. Молтусов В. А. Полтавская битва: уроки военной истории. 1709–2009 / В. А. Молтусов. – М., 2009.
9. Отечественная война 1812 года. Энциклопедия / Отв. ред. В. М. Безотосный. – М., 2004.
10. Павловский И. Ф. Битва под Полтавой 27 июня 1709 года и ее пам'ятники / И. Ф. Павловский. – Полтава, 1908.
11. Шперк В. Ф. Инженерное обеспечение Полтавской битвы (К 230-летию Полтавской битвы) / В. Ф. Шперк. – М., 1939.
12. Шперк В. Ф. Инженерное обеспечение Бородинского сражения: К 140-летию / В. Ф. Шперк // ВИЖ. – 1952. – № 8. – С. 69–76.

Надійшла до редколегії 09.11.2012

УДК 930.1 : 329.21 (477)

О. В. Головіна

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ВИНИКНЕННЯ, ЦІЛІ ТА СТРУКТУРА МОНАРХІЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ

Здійснюється загальний огляд історіографії виникнення та організаційного оформлення монархічних політичних об'єднань на території України на початку ХХ ст.

Ключові слова: монархічні організації, політичні партії в Україні, періодизація історіографії проблеми, особливості та тенденції у розвитку історіографії.

Дан общий обзор историографии создания и организационного оформления монархических политических объединений на территории Украины в начале ХХ в.

Ключевые слова: монархические организации, политические партии в Украине, периодизация историографии проблемы, особенности и тенденции в развитии историографии.

The article generally investigates the historiography of establishment and institutionalization of monarchical political associations in Ukraine in the early twentieth century.

Key words: monarchical organizations, political parties in Ukraine, periodization of historiography problem, features and tendencies of historiography development.

Виникнення, організаційне оформлення та діяльність монархічних партій та організацій крайнє правої спрямованості є однією з важливих складових політичних процесів, що відбувалися на території України на початку ХХ ст. Дослідження монархічних об'єднань, структури та цілей їхньої діяльності як політичних утворень, що були виразниками панівної у Російській імперії ідеології, – проблема, розв'язання якої є невід'ємною частиною всебічного наукового дослідження історіографії історії України.

Починаючи з періоду виникнення та активної діяльності монархічних партій та організацій на початку ХХ ст., ці об'єднання привертати увагу та викликали жвавий інтерес сучасників [8; 9; 10; 12; 14; 26 та ін.]. Вивчення різноманітних аспектів діяльності непростетарських, зокрема монархічних, партій тривало з пере-

рвами й за радянських часів [2; 6; 24; 7 та ін.]. Значне зростання кількості робіт, що присвячені вивченню монархічного руху, спостерігається в історичній науці з початку 90-х рр. та продовжується й дотепер [1; 5; 20; 22; 25; 19; 28 та ін.]. Таким чином, історіографія виникнення та діяльності монархічних партій та організацій становить понад сто років та дозволяє здійснити узагальнюючий аналіз стану вивчення проблеми. У даній статті здійснюється спроба дослідження стану вивчення кола проблем, що пов'язані із створенням та організаційним оформленням монархічних політичних об'єднань.

Дослідження історії крайнє правих політичних об'єднань у Російській імперії відбувалось у межах періодів, які виділяються відповідно до пануючих в історичному пізнанні методологічних підходів. У історіографії діяльності монархічних партій та організацій виділяють наступні періоди: дореволюційний, радянський та пострадянський, або сучасний.

Перший період – дореволюційний, хронологічні межі якого охоплюють час з 1905 р. до жовтня 1917 р. Для цього періоду незначною є кількість аналітичних робіт, у цей час відзначається домінування робіт публіцистичного характеру, багато з яких можуть водночас служити джерелами для вивчення історії монархічних об'єднань того часу.

Особливістю дореволюційного та радянського періодів в історіографії діяльності монархічних партій та організацій в Україні є розвиток дослідження проблеми у контексті дослідження діяльності монархічних партій у Російській імперії. Спеціальні дослідження, що розглядають діяльність монархічних партій та організацій на території України, з'являються за часів незалежності України, на початку 90-х рр. ХХ ст. [21].

Вивчення діяльності монархічних партій та організацій розпочинається одразу під час їх виникнення та найбільшої активності, у роки першої російської революції 1905–1907 рр. Перші спроби історичного осмислення діяльності монархічних об'єднань початку ХХ ст. були здійснені сучасниками: учасниками та безпосередніми свідками подій того часу. Політична теорія та практика широко обговорювалась на сторінках видань як прихильників збереження існуючого ладу, так й на сторінках опозиційних періодичних видань. Представники ліберального табору розпочали освітлення монархічних об'єднань Російської імперії безпосередньо у роки першої російської революції та в наступне десятиріччя у статтях та окремих брошурах. Спільною позитивною рисою цих публікацій є залучення до обігу значної кількості фактичного матеріалу, але всі вони мають в цілому описовий характер, розглядають події у масштабах окремо взятих міст, зосереджують увагу на зв'язок правих організацій та державних органів (поліції та уряду), що підтримували їх діяльність.

Серед робіт ліберальних авторів необхідно виділити роботу В. П. Обнінського [14], яка насичена фактичним матеріалом. У роботі наводяться кількісні дані, пов'язані з монархічним рухом, розглядає схему погромів та їх територіальне розповсюдження. Але В. П. Обнінський не досліджує причини виникнення чорносотенних об'єднань, їх соціальний склад. В. П. Обнінський лише згадав про виникнення правих партій, не досліджуючи програмних засад їхньої діяльності. Він вказав на вплив «Союза Русского народа» на місцеві органи влади та на уряд, а з іншого боку вплив органів влади на чорносотенців. Автор також зупиняється на деяких напрямках діяльності монархістів: мова йде про депутацію до імператора у грудні 1905 р., розповсюдження листівок «Союза Русского народа» тощо.

З протилежних позицій оцінювали діяльність охоронних організацій представники крайнє правого табору. Відомості про ідеологію та практику монархічного руху можна отримати з публіцистичних праць та літературної спадщини В. А. Грингмута, священика Іліодора, В. М. Пурішкевича, М. І. Черняєва [31], інших лідерів та рядових діячів охоронного табору. Щодо погромної діяльнос-

ті, представники даного напрямку стверджували, що монархісти та представники влади намагалися попередити кровопролиття, заперечували звинувачення щодо організації погромів осені 1905 р. У цілому, праці авторів ліберального та реакційного таборів, незважаючи на несхожість у ідеологічному та концептуальному плані, можуть розглядатися як свідчення сучасників подій, а також як зразки публіцистичної літератури свого часу.

Крок до наукового дослідження діяльності крайнє правих організацій зробили автори, що належали до меншовицького крила революційно-демократичного табору. До цього часу не втрачає свого значення праця В. Меча (В. Д. Мачинського) [12]. В. Меч – перший в історії дослідження чорносотенного руху автор, який намагався не тільки з'ясувати його соціальний склад, але й пояснити, чому той чи інший клас або стан суспільства опинився на боці контрреволюції. Так, він відокремив верстви суспільства, що були зацікавлені у збереженні існуючого ладу. Автор прослідкував історію розвитку охоронного руху, починаючи з 1881 р. Можна визначити, що праця В. Меча має оглядовий характер, надає лише загальну картину, що потребує уточнень та доповнень.

Нарис В. О. Левицького (В. О. Цедербаума), який увійшов до п'ятитомника «Общественное движение в России в начале XX века», присвячено правим союзам у роки першої російської революції [10]. Спираючись на роботу В. Меча, Левицький доповнив запропоновану В. Мечем соціальну характеристику монархічних організацій, відзначив у складі союзів представників робочого класу. Він досить докладно зупинився на програмних положеннях таких організацій, як «Русское собрание», «Русская монархическая партия», «Союз русских людей», приділив найбільшу увагу «Союзу Русского народа». В. О. Левицький проаналізував діяльність союзів у період найвищого підйому революційних подій, їхнього спаду, у ході виборів до Державних дум, докладно зупинився на чотирьох Всеросійських з'їздах російських людей, згадав про погром 1905 р.

Наукове значення для характеристики організацій охоронної спрямованості у політичному спектрі Росії мали праці В. І. Леніна. У його роботах була запропонована класифікація російських політичних партій, побудована відповідно до того, інтереси якого класу населення відображає та чи інша політична партія, а також хто нею керує та у чому зміст її діяльності та політичної тактики [9]. Сутність класифікації полягає у тому, що політичні організації розподіляються на типи, які відповідають класовій структурі суспільства. Це положення про умови виникнення політичних партій стало визначаючим для дослідження історії політичних партій у радянській історіографії.

Таким чином, у перший період історіографії діяльності монархічних партій та організацій було накопичено певний фактичний матеріал, зроблені перші спроби узагальнення, що створило базу для подальшого дослідження кола питань, що пов'язані із виникненням та діяльністю монархічних організацій у 1905–1907 рр. У той же час характерними недоліками робіт у визначений період був їх описовий характер подій за відсутності чітких методологічних засад дослідження проблеми. Відсутність науково-довідкового апарату у роботах цього періоду робить неможливим визначення кола джерел, якими користувалися дослідники початку ХХ ст.

Другий період, що виділяють у історіографії становлення монархічних об'єднань, – радянський, який поділяється на кілька етапів: 1) 1917 – початок 1930-х рр.; 2) початок 1930-х – 1960-ті рр.; 3) 1970-ті – кінець 1980-х рр.

Після Жовтневої революції 1917 р. за періодизацією, що відображає зміни у суспільно-політичному житті суспільства та прийнята у історіографії, починається новий період у вивченні політичних партій – радянський. На першому етапі у радянській історіографії відбувається подальше вивчення діяльності монархічних партій, спостерігається навіть поживлення інтересу до історії непростар-

ських політичних партій. Однак дослідження, що видані безпосередньо після революції та у 20-ті рр. ХХ ст., відзначаються методологічною подібністю до робіт, що належали до історіографії 1905–1917 рр.: переважна більшість робіт була написана учасниками та безпосередніми свідками досліджуваних подій, публікації мали описовий характер, відрізнялись політизованістю оцінок та були публіцистичними за змістом.

Вступна стаття В. П. Вікторова до збірки документів «Союз Русского народа» є однією з перших спроб звернутися до історії правих партій, до їх ідеології [23]. Внесок автора у розробку проблеми полягає у визначенні «Об'єдиненного дворянства» як ідейного натхненника таких чорносотенних організацій, як «Союз Русского народа», вказує на зв'язок чорносотенних об'єднань з поліцією.

У серії брошур «Какие партии были в России» було видано роботу В. М. Залезького «Монархисты» [2]. У ній у загальному вигляді було відображено історію більшості поміщицько-монархічних організацій, їх програмні установки, методи діяльності, класова сутність. Автор оцінює праві партії як перші фашистські організації в Російській імперії. Порівнюючи деякі спільні риси ідеології та політичної практики, автор робить висновок про належність чорносотенних об'єднань до перших фашистських організацій, що свідчить про недостатнє знання італійського фашизму та недостатню розробку теоретичних засад класифікації політичних партій.

З початку 1930-х рр. у дослідженні проблематики монархічних політичних об'єднань Російської імперії початку ХХ ст. спостерігається зниження інтересу внаслідок процесів ідеологізації історичної науки та зосередження уваги на історії РКП(б) – ВКП(б). Роботи дослідників історії РКП(б) – ВКП(б) В. І. Невського, О. С. Бубнова, М. М. Попова, В. Г. Кноріна, Єм. Ярославського, М. М. Лядова та мемуарна література безпосередніх учасників революційного руху визначили напрямок дослідження політичної історії непролетарських, зокрема монархічних, партій на кілька десятиліть. «Краткий курс истории ВКП(б)», що вийшов у листопаді 1938 р., остаточно закріпив існуючі оцінки виникнення та діяльності партій охоронного табору та був основоположним для подальшого розвитку історіографії монархічного руху. Ідеологізація історичної науки призвела до виключення діяльності правих організацій із царини наукових досліджень з історії непролетарських партій та залишається поза увагою дослідників.

У дослідженні діяльності монархічних партій та організацій спостерігається перерва до початку 60-х рр. ХХ ст. У 1940–50-ті рр. дослідження та публікації, присвячені правомонархічному руху у Російській імперії, практично відсутні. У роботах, що видаються у цей час, монархічні об'єднання згадуються лише у зв'язку з боротьбою у подіях революції 1905–1907 рр., оцінки дослідників мають заангажований, різко негативний характер.

У 1960–70-ті рр. починають виникати праці, що розглядають історію правомонархічних партій у зв'язку з кризою самодержавства, з боротьбою реакційних сил за збереження самодержавства, спостерігається відродження інтересу до даної проблематики. У цей час у роботах Л. М. Спіріна [24] та В. В. Коміна [6] на підставі документальних матеріалів фондів центральних та місцевих архівів: Центрального державного архіву Жовтневої революції СРСР, Державного історичного архіву Ленінградської області, Центрального державного архіву Жовтневої революції України, – розглядаються питання утворення, розвитку правомонархічних партій, а також їх боротьба за збереження самодержавства. У працях істориків цього часу набуває широкого використання мемуарна література не тільки учасників революційного руху, а також представників правлячого табору (С. Ю. Вітте, М. В. Родзянко), періодичні видання ліберального та монархічного напрямків, що дозволило сформулювати основні концептуальні засади вивчення політичних об'єднань правого табору. У цей час у роботах А. Я. Авреха, В. С. Дякі-

на, В. В. Коміна, Г. З. Йоффе, М. П. Єрошкіна, що були присвячені політичній історії дореволюційної Росії, склалась концептуальна ідея про чорносотенний рух як масову опору самодержавства.

Наукова новизна, закладена у роботах дослідників 1970-х рр., отримала подальший розвиток у публікаціях 1980-х рр. Для цього часу є характерним створення колективних монографій [наприклад, 7]. Їх відзначає аналіз діяльності політичних партій, зокрема монархічних у загальному контексті політичної історії Росії. Таким чином, на третьому етапі радянського періоду історіографії відбувається якісне зростання історичного знання про монархічні партії: досліджується соціальний склад, обчислюються кількісні показники, вивчається територіальне розповсюдження монархічних об'єднань.

Наступний період у історіографії виникнення та становлення монархічних організацій в Україні розпочинається із загальною перебудовою у всіх сферах суспільної свідомості, зокрема й у історичній науці. Після завершення радянського періоду історіографії відбулося поступове звільнення від ідеологізації історичної науки, що обумовило значне зростання кількості робіт, які присвячені монархічному руху, призвело до вироблення нових методологічних підходів. Третій період у вивченні правих партій та організацій можна виділити з кінця 80-х – початку 90-х рр., для нього є характерним зростання уваги до раніше недосліджених сторінок історії політичних рухів та течій, загострення політичної та наукової актуальності досліджень даного кола питань та можливості ведення істориками недоступних раніше матеріалів у науковий обіг.

У сучасній історіографії діяльності російських монархічних партій та організацій на території України можна виділити два напрямки. До першого входять роботи, що розглядають історію монархічних об'єднань в Україні у контексті історії монархічних партій та організацій Російської імперії. Найбільший внесок до розробки історії правих політичних об'єднань мали роботи С. О. Степанова [25], Ю. І. Кирянова [3], І. В. Омелянчука [15]. Кількість робіт у російській історичній науці, що присвячені історії правомонархічних об'єднань, постійно збільшується [13; 27], значна кількість захищених дисертацій свідчить про актуальність вивчення діяльності правих монархічних об'єднань [19; 27]. Як закономірний наслідок посилення вивчення кола проблем, що пов'язані з діяльністю монархічних політичних об'єднань у Російській імперії, почали з'являтися дослідження, присвячені історіографії проблеми [4; 13]. У той же час у історіографії відсутні роботи, що розглядають стан вивчення діяльності монархічних об'єднань в Україні.

Другий напрямок становлять роботи, об'єктом дослідження яких є монархічні об'єднання на території України. Серед публікацій з історії монархічних об'єднань на території України можна виділити праці, що розглядають загальні аспекти історії правих політичних об'єднань [16; 21; 11 та ін.], а також праці, присвячені окремим проблемам ідеологічної боротьби та практичної політичної діяльності [17; 18; 28 та ін.].

Таким чином, сучасний період, розпочавшись з процесів деідеологізації історичної науки та впровадження нових методологічних підходів у історичному пізнанні, відзначається всебічним дослідженням історії політичних об'єднань, що існували у Російській імперії на початку ХХ ст., зокрема монархічної спрямованості. В останнє десятиріччя спостерігається зростання інтересу дослідників до регіонального рівня діяльності монархічних об'єднань, а також концентрації уваги на окремих аспектах діяльності правих сил. Разом з тим, незважаючи на характерне для сучасного періоду кількісне зростання досліджень з проблематики правомонархічного руху та активізацію історіографічного процесу, це не призвело до достатнього ступеня вивчення проблеми, що залишає її й дотепер актуальною.

Підводячи підсумки вивчення історіографії виникнення, становлення, структури та цілей монархічних організацій, можна визначити стан розробки проблеми

як такий, що потребує ґрунтовного історіографічного дослідження. Це обумовлено тим, що, незважаючи на зростаючий інтерес до різноманітних аспектів діяльності правих партій та організацій в Україні та значну кількість публікацій, що присвячені цій тематиці, у історіографії діяльності політичних партій на території України початку ХХ ст. відсутні дослідження з історіографії утворення та діяльності монархічних партій та організацій.

Бібліографічні посилання

1. **Ашер А.** Погроми 1905 року: самочинність чи заплановане насильство? / А. Ашер // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 5–6. – С. 185–194.
2. **Залежский В. Н.** Монархисты / В. Н. Залежский. – Харьков, 1929.
3. **Кирьянов Ю. И.** Правые партии в России. 1911–1917 / Ю. И. Кирьянов. – М., 2001.
4. **Кичеев В. Г.** Отечественная историография помещичьих и буржуазных партий России: автореф. дисс. на соискание уч. степ. д-ра ист. наук: спец. 07.00.09 «Историография, источниковедение и методы исторического анализа» / В. Г. Кичеев. – Улан-Удэ, 2009.
5. **Кожин В. В.** «Черносотенцы» и Революция (загадочные страницы истории) / В. В. Кожин. – М., 1998.
6. **Комин В. В.** История помещичьих, буржуазных и мелкобуржуазных политических партий в России: факультативный курс лекций / В. В. Комин. – Калинин, 1970.
7. Кризис самодержавия в России. 1895–1917 / Б. В. Ананьич, Р. Ш. Ганелин, Б. Б. Дубенцов. и др. – Л., 1984.
8. **Лавринович Ю.** Кто устроил погромы в России? / Ю. Лавринович. – Берлин, 1909.
9. **Ленин В. И.** Опыт классификации русских политических партий / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений [5-е изд.] : в 55 т. – Т. 14. – М., 1976. – С. 21–27.
10. **Левицкий В. О.** Правые партии / В. О. Левицкий // Общественное движение в России в начале ХХ в. : в 5 т. – Т. 3. – СПб., 1914. – С. 347–469.
11. **Любченко В. Б.** Теоретична та практична діяльність російських націоналістичних організацій в Україні (1908–1914) / В. Б. Любченко // Український історичний журнал. – 1996. – № 2. – С. 55–65.
12. **Меч В.** Силы реакции / В. Меч // Борьба общественных сил в русской революции. Вып. 1. – М., 1907.
13. **Михайлова Е. М.** Проблематика политической идеологии правомонархического движения начала ХХ в. в современной отечественной историографии / Е. М. Михайлова // Вестник Чебоксарского кооперативного института. – 2008. – № 2. – С. 200–207.
14. **Обнинский В. П.** Новый строй / В. П. Обнинский. – М., 1909.
15. **Омельянчук И. В.** Черносотенное движение в Российской империи (1901–1914) / И. В. Омельянчук. – К., 2006.
16. **Омельянчук И. В.** Черносотенное движение на территории Украины (1904–1914 гг.) / И. В. Омельянчук. – К., 2000.
17. **Опря А.** «Дихає жахом середньовіччя...» / А. Опря // Людина і світ. – 1995. – № 5–6. – С. 39–41.
18. **Подольський А. Ю.** Антисемітська політика російського царизму в Україні на початку ХХ ст. / А. Ю. Подольський // Український історичний журнал. – 1995. – № 6. – С. 61–65.
19. **Размолодин М. Л.** Идеология правомонархических организаций в России в начале ХХ века : автореф. дисс. на соискание уч. степ. д-ра ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история» / М. Л. Размолодин. – Ярославль, 2011.
20. **Савчин М. С.** Правомонархічні організації в Росії / М. С. Савчин // Наукові праці з питань політичної історії. – Вип. 169. – К., 1991. – С. 52–60.
21. **Самарцев І. Г.** Черносотенці на Україні (1905–1917 рр.) / І. Г. Самарцев // Український історичний журнал. – 1992. – № 1. – С. 90–98.
22. **Скрипник М. О.** Головна права. Партія «Союз русского народа» / М. О. Скрипник // Наукові праці з питань політичної історії. – Вип. 169. – К., 1991. – С. 60–68.

23. «Союз Русского народа»: По материалам Чрезвычайной следственной комиссии Временного правительства 1917 г. / [вступ. ст. В. Викторова]. – М.; Л., 1929. – С. 3–18.
24. **Спирин Л. М.** Крушение помещичьих и буржуазных партий в России (начало XX в. – 1920 г.) / Л. М. Спирин. – М., 1977.
25. **Степанов С. А.** Черная сотня в России (1905–1914 гг.) / С. А. Степанов. – М., 1992.
26. **Черняев Н. И.** Из записной книжки русского монархиста / Н. И. Черняев. – Харьков, 1907.
27. **Шукшина Т. А.** «Черносотенные» погромы октября 1905 года в России: культурный конфликт в российском обществе начала XX века : автореф. дисс. на соискание уч. степ. канд. ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история» / Т. А. Шукшина. – Челябинск, 2010.
28. **Якуніна А. О.** Участь монархічних організацій України у виборах до Державних Дум (1907–1913 рр.) / А. О. Якуніна // Грані. – 2010. – № 2. – С. 16–21.

Надійшла до редколегії 23.12.2012

УДК 94(629.5)(477)

Н. О. Рижева

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

ВИТОКИ СУДНОБУДУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В ІСТОРІОГРАФІЧНИХ РОЗВІДКАХ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХІ ст.)

На підставі аналізу робіт дослідників давнього суднобудування з'ясовуються найважливіші напрямки вивчення проблеми. Співставлення наведеного науковця матеріалу дозволило уточнити та визначити головні акценти.

Ключові слова: історіографія, давнє суднобудування, човен, артефакти.

На основании анализа работ исследователей древнего судостроения определяются главные направления изучения проблемы. Сопоставление приведенного в работах материала позволило уточнить и определить основные акценты.

Ключевые слова: историография, судостроение в древний период, челн, артефакты.

Based on the analysis of the researchers' works of ancient shipbuilding were determined the main directions of studying the problem. Comparison of the reduced by scientists material helped to clarify and define the main emphasis.

Key words: historiography, shipbuilding in an ancient period, dugouts, artifacts.

Технологічний прогрес, наслідком якого стає, безперечно, видатний винахід – судно, нероздільно пов'язаний із загальним розвитком людського суспільства. Цілком закономірно, що перший етап створення плавзасобів на території України має певне коло зацікавлених дослідників. Науковці своїми роботами, що писалися на певних етапах історичного поступу, продемонстрували особливості власного сприйняття фактажу та аналізу як матеріальних, так і образотворчих артефактів.

Автор репрезентованої статті проаналізував різну за тематикою і спрямованістю літературу та систематизував її у проблемно-хронологічній послідовності. Опорними в історіографічному аналізі були роботи, що наближалися до порушеної проблематики.